
J.H.L. de VRIES

EXPLORATIEF ONDERZOEK VOOR DE OPTIMALISERING
VAN EEN SCHRIJFPROCEDURE

Samenvatting ¹

Een procedure is een rationeel handelingsschema voor de uitvoering van een bepaalde taak. In wat engere zin: een handelingsvoorschrift om de taakuitvoering te verbeteren.

De constructie begint met een analyse van de taak, resulterend in een algemeen handelingsschema. Dat is per se niet 'volledig'; het geeft alleen wat een gebruiker nodig heeft. Het is te zien als het rationele plan voor de taakuitvoering dat de ideale gebruiker voor zichzelf zou ontwerpen: alleen dat, wat overweging behoeft. Voor de instructies waarin dit vertaald wordt, geldt de voorwaarde van uitvoerbaarheid; ze moeten operationeel zijn voor de doelgroep.

Zo ontstaat een handelingsvoorschrift waarvoor de hypothese geldt dat het effectief en efficiënt is. De effectiviteit moet tot uiting komen in de kwaliteit van het produkt; de efficiëntie bij vergelijking met beschikbare alternatieven.

De waardebepaling is een afweging van die twee.

Procedures voor het schrijven van een 'feitelijk referaat' zijn gegeven door Drop & De Vries (1976 en 1977). Ze berusten in die vorm op enkele ronden van taak-analyse en praktijkervaring met uitvoerbaarheid en waarde. Voor verdere optimalisering is nauwkeuriger onderzoek nodig. De vraag is, wat voor onderzoek dat moet zijn.

Het antwoord lijkt eenvoudig: bepaling van de waarde door methodologisch verantwoorde toetsing. Valt die tegen, dan moeten er verbeteringen bedacht worden (als dat de moeite waard lijkt). Vervolgens komt er een nieuwe toets.

In deze empirische opvatting is de toetsing het eigenlijke onderzoek, waarvoor strikte betrouwbaarheidseisen gelden. Het bedenken van procedure en verbeteringen is eigenlijk geen onderzoek, en methodologisch vrij.

Maar in de onderzoekspraktijk blijkt dit antwoord te eenvoudig.

Vooreerst valt de waardebepaling van een complete procedure niet mee. De vele onbekende of oncontroleerbare variabelen in dit onderzoek leiden, globaal gesteld, tot een lage test-hertestbetrouwbaarheid —een methodologisch correcte test geeft bij even correcte herhaling toch een andere uitslag— die een omvangrijk onderzoek vereist (zonder dat daarin de onzekerheid over die variabelen wordt opgelost). Het onderzoek wordt bovendien langdurig, met alle risico's daarvan, doordat cognitieve beheersing van de procedure niet genoeg is: de leerling moet zich het handelingsschema zo eigen maken, dat hij 't als van nature toepast (een proces dat belemmerd wordt door onbewust ontwikkelde 'eigen' handelingsschema's).

Daar komt bij dat waardebepaling op zichzelf voor optimalisering niet zo informatief is. De uitslag zegt namelijk niets over de oorzaken van het geconstateerde.

Dit maakt vroegtijdige serieuze waardebeoordeling lonend noch verantwoord. Het onderzoek moet zich eerst richten op de vorming van de procedure; d.w.z. op de hypothesevormende i.pl.v. de hypothesetoetsende helft van de empirische cyclus. Deze verplaatsing van het brandpunt strookt met een algemene tendens van empirisme naar constructivisme.

Dit *exploratieve* onderzoek kent echter niet zulke mooie onderzoeksprocedures als validering (toetsing). We moeten het stellen met enkele globale richtlijnen. Het gaat om indicaties voor procedureconstructie (hypothesevorming). Ten opzichte van validering betekent dat een zekere inruil van betrouwbaarheid tegen informatie; ten opzichte van descriptief onderzoek een inruil van objectiviteit tegen ontdekking van hypothesen. Er is wel een cyclus van bedenken en beproeven, maar deze is te zien als een serie voorronden door de empirische cyclus.

Dit kunnen we op verschillende manieren proberen te realiseren. Als voorbeeld schets ik een eigen onderzoek voor de optimalisering van onze schrijfprocedure. Dit onderzoek concentreert zich op een deel van de taakuitvoering dat in de procedure veel aandacht krijgt: de opbouw van de structuur voor het stuk. De opzet is vooral representativiteit en strikte controle op de variabelen in te ruilen tegen informatie over het schrijfproces.

Daartoe wordt het schrijfproces bij individuele proefpersonen geobserveerd d.m.v. 'composing aloud': de proefpersoon 'denkt hardop' tijdens de taakuitvoering. In feite is hij in dialoog met de proefleider, die echter instructie heeft zo weinig mogelijk te sturen (afgezien van zeer bepaalde, voorgekookte ingrepen in latere fasen van het onderzoek).

De eerste exploratieronde had betrekking op het schrijfproces bij ppn uit verschillende doelgroepen, die geen kennis hadden van onze schrijfprocedure. Dit om beter inzicht te krijgen in de voorwaarden voor het handelingsvoorschrift, gelegen in de 'eigen' handelingschema's van de proefpersonen en de eventuele tekorten daarin.

Dit vergde enig balanceren tussen descriptie en hypothesetoetsing: enerzijds moesten de observaties geïnterpreteerd en geclassificeerd worden in termen van onze taakanalyse, wilden ze verwerkbaar zijn, anderzijds was een open oog nodig voor verschijnselen die daar niet zo best in passen.

Dit is als volgt aangepakt. Een dertigtal kandidaten heeft in de loop van twee semesters onder verschillende condities individuele proefpersonen geobserveerd; allen bij de uitvoering van een feitelijke schrijfofdracht, en een deel ook bij retrospectie op werkwijze en taakopvatting. De eerste groep kandidaten kreeg vooraf enige oefening met non-directieve interviews, omdat een gespreksmodel voor dit onderzoek niet voorhanden was.

De kandidaten-proefleiders zochten zelf contact met hun proefpersonen, zodat een vrij natuurlijke relatie ontstond. Het hardop-denken werd bovendien vooraf beproefd in een ontspannen sfeer (bij een spelletje o.i.d.). Het leek overigens, ook bij een daarop gericht nevenexperiment van een der kandidaten, dat de meeste proefpersonen het niet als erg onnatuurlijk ervoeren (bij aanwezigheid van een proefleider).

Alle observaties werden afzonderlijk verbatim in protocollen vastgelegd. Deze werden vervolgens door de proefleiders zelf naar vrij globale richtlijnen geïnterpreteerd, een cruciaal moment voor het boven genoemde balanceren. Dit werd min of meer gewaarborgd door de globale richtlijn en de voorgeschiedenis van de proefleiders, die door het prekandidaatsonderwijs wel 'op onze lijn' zaten, maar niet betrokken waren bij recente, vrij ingrijpende revisies in onze

taakanalyse. De keerzijde is, uiteraard, een toch betrekkelijk heterogeen pakket gegevens.

De tweede groep exploreerde, mede o.l.v. G. Kinkhorst, tevens het effect van een kleine ingreep in de taakopvatting der proefpersonen (via de opdracht). Dit effect bleek echter in deze opzet praktisch niet te traceren.

Wat heeft die eerste ronde nu opgeleverd?

In de eerste plaats ideeën voor de uitvoering van zulk exploratief onderzoek.

Het blijkt dat zo'n open opzet veel materiaal oplevert, dat echter te heterogeen is voor besliste gevolgtrekkingen —ook voor hypothetische. Ook dit soort onderzoek vraagt een uitgekookt plan. Het resultaat is echter wel informatief voor de procedureconstructeur, als deze het confronteert met z'n eigen ideeën en ervaringen. Uit zo'n confrontatie haal ik, met veel voorbehoud, de volgende hypothesen voor verder exploratief onderzoek.

- a. Het denkproces is vaak veel adequater dan het opstel. Uiteraard kan het hard-op denken dat denkproces stimuleren. Maar dan nog lijkt het niet aanneemelijk dat leerlingen slecht schrijven 'omdat ze niet logisch kunnen denken' (o.i.d.).
- b. Het probleem lijkt te zitten in de vorming van de 'gesloten', hiërarchische structuur voor het referaat. De meeste proefpersonen beginnen te schrijven zodra ze een informatie-idee geschikt bevinden. Pas na formulering daarvan zoeken ze een volgend idee, dat daar een enkelvoudige relatie mee onderhoudt. Een echt 'plan' voor het stuk wordt niet gemaakt, althans niet effectief. Er ontstaat een 'seriële' structuur in plaats van een hiërarchische. Deze 'schrijven-is-denkenstrategie' herinnert aan 't structureren in een informele dialoog of bij vertellen op herinnering.
- c. Toch lijken de proefpersonen op bepaalde momenten een overkoepelende structuur 'op het oog' te hebben of te 'herkennen'. Deze wordt echter ook weer uit het oog verloren. Het lijkt op intuïtief structureren, dat tekort schiet voor deze taak. Dit verborgen plan wordt nader geëxploreerd.
- d. Proefpersonen die met een schema werkten, een minderheid, lukte dat alleen als ze konden terugvallen op een 'klaarliggende' referentiële structuur (door leeservaring o.i.d.). Een schema maken leek geen effectieve procedure voor structuurvorming.
- e. Jonge proefpersonen (basisschool) vertoonden minder reflectie op hun werkwijze dan oudere. Maar ze hadden ook minder problemen, en kozen trefzeker een structuurmodel uit een voorraad van twee, aan te duiden als 'verhaal' en 'werkstuk' (= referaat). Dit kan wijzen op een niet-cognitief leerproces op basis van een intuïtief (?) herkend model, dat later tekort schiet. Dit wordt nader geëxploreerd.
- f. Oudere proefpersonen hebben geen duidelijk beeld van taak en beoogd produkt. De invloed hiervan op hun taakuitvoering wordt nader onderzocht.

Het zij herhaald dat dit speculaties zijn. Toch geven ze aanleiding vroegere uitgangspunten te herzien, zeker in combinatie met praktijkervaring. Dit betreft vooral het effect van onbewust ontwikkelde 'eigen' handelingschema's. Overschat hebben we de bruikbaarheid ervan voor de vorming van referentiële structuren. Dat iedereen die in eenvoudige situaties intuïtief vormt, betekent niet dat ze toereikend zijn voor de vorming van een referaatstructuur.

Onderschat hebben we hun storende invloed op de toepassing van de procedure. De eigen taakuitvoering lijkt veel minder rationeel dan we hadden voorzien; de taakopvatting en het beeld van het beoogde produkt zijn vager. Allerlei toepassingsproblemen in de praktijk zijn mogelijk te verklaren uit kortsluiting met bestaande, onbewuste handelingsschema's.

Dat aanbieding van een procedure op cognitief niveau alleen niet voldoende is, lijkt in het licht van een en ander heel waarschijnlijk.

Dit maakt aannemelijk dat de procedure veel explicieter moet worden en handelingsschema's moet bieden voor de vorming van essentiële referentiële structuren. Eveneens, dat het onderzoek zich mede moet richten op doelgroepen aan het begin van de leerweg, omdat volledige beheersing een lange, geplande leerweg vraagt.

Een en ander geeft aanleiding tot een explicietere leertheoretische oriëntatie, met name op de opvattingen van Gal'perin c.s.

Afdeling Taalbeheersing
Instituut "De Vooys"
Rijksuniversiteit Utrecht

Noot

- (1) Samenvatting van een voordracht voor het symposium van de VIOT te Tilburg.

Literatuur

- Drop, W. & J.H.L. de Vries
1976 *Ter informatie; leergang samenvatten en schrijven van zakelijke teksten*, Groningen.
1977 *Taalbeheersing; handboek voor taalhantering*, 2^e druk, Groningen.